

ЖАНРОВЕ РОЗМАЇТТЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НА ІСТОРИЧНІ ТЕМИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Слижук О. А., к. пед. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті аналізується система вивчення художньо-історичних творів у шкільному курсі української літератури. Особлива увага приділяється формуванню жанрового мислення учнів основної та старшої школи в осягненні їхньої специфіки як поєднання історичної правди та художнього вимислу.

Ключові слова: історична тематика, жанр, жанрове мислення, художньо-історичні твори.

Слижук О. А. ЖАНРОВОЕ РАЗНООБРАЗИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА ИСТОРИЧЕСКИЕ ТЕМЫ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье анализируется система изучения художественно-исторических произведений в школьном курсе украинской литературы. Особое внимание уделяется формированию жанрового мышления учащихся основной и старшей школы в постижении их специфики как сочетания исторической правды и художественного вымысла.

Ключевые слова: историческая тематика, жанр, жанровое мышление, художественно-исторические произведения.

Slyzhuk O. A. GENRE DIVERSITY OF ARTISTIC WORKS ON HISTORICAL THEMES IN SCHOOL COURSES UKRAINIAN LITERATURE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

This article analyzes the system study historical works of art in the school course of Ukrainian literature. Particular attention is paid to developing students' thinking genre primary and high schools in the comprehension of their specificity as a combination of historical truth and fiction.

Key words: historical theme, genre, genre thinking, artistic and historical works.

Сучасна шкільна літературна освіта в Україні переживає період апробації нових програм, стоїть на порозі кардинального реформування, зміни освітніх парадигм здобуття, накопичення та контролю знань. У цій ситуації важливо не втратити, а навпаки, збагатити зміст освіти й методичні здобутки останніх десятиліть.

Важливе місце в шкільному курсі української літератури займають художні твори на історичні теми. Вивчення літератури в школі розпочинається з поступового входження у глибокий і цікавий світ словесного мистецтва та ускладнюється шляхом пізнання історичного минулого українського народу через образні ілюстрації, а в курсі української літератури 9–11 кл. – через найрепрезентабельніші твори різних культурологічних епох, стилів і течій. Учні рецепіюють твори історичної тематики в площині морально-етичних оцінок, співвіднесення ідей, проблемних мотивів, характеристики та вчинків героїв із життям, свідомістю, почуттям читача.

Українську художньо-історичну літературу досліджують С. Андрусів, Є. Баран, Б. Вільнюк, О. Гончар, А. Гуляк, В. Дончик, І. Дзира, М. Жулинський, Н. Кириленко, В. Кравченко, Т. Литвиненко, Ю. Нямцу, В. Поліщук, М. Сулима, В. Шевченко та ін.

У методиці викладання української літератури окремі аспекти проблеми вивчали О. Бандура, Т. Бугайко, Ф. Бугайко, Н. Волошина, С. Жила, Н. Дига, О. Мазуркевич, Є. Пасічник, Б. Степанишин, К. Сторчак, А. Ситченко, О. Телехова, Г. Токмань та ін.

Більшість вчених-методистів розглядають окремі твори історичної тематики, але не вказують на взаємозв'язки між ними, не об'єднують їх у єдину систему за певними ознаками. Саме така система сприятиме усвідомленню зв'язків художньої літератури й історії, спільного й відмінного у художньому та історичному відображенні дійсності. Розумінню специфіки художньо-історичних творів сприяє включення в шкільну програму різних за жанрами творів. Бо жанр – це спосіб бачення світу, тип естетичного ставлення до героя й світопорядку. Саме жанр дозволяє авторові втілити в художню форму історичні події, розповіді про історичних особистостей.

Метою цієї статті є аналіз жанрової системи творів на історичні теми, включених до шкільної програми з української літератури.

Знайомство з історичним минулим нашого народу починається в 5 кл. з вивчення літописних оповідей про заснування Києва, князя Олега, княгиню Ольгу, хрещення Києва князем Володимиром. П'ятикласники знайомляться з "Повістю минулих літ" – найдавнішим літописом нашого народу, усвідомлюють значення літописання для нащадків, казкові та історичні мотиви літописних сюжетів. Літопис – історико-літературний твір у Русі, пізніше в Україні, Московщині та Білорусі, у якому оповідь велася за роками (хронологія). В інших країнах подібні давні твори мають назву "хроніки".

Назва “літопис” походить від структури літопису, де твори починались зі слів “в літо”. Літописи – важливі пам’ятки літератури, цінні джерела для дослідження слов’янської історії з давніх часів до XVIII ст. включно. У них розповідається про походження східних слов’ян, зародження в них державної влади, про політичні, економічні та культурні взаємини між собою та з іншими народами тощо.

Літопис “Повість минулих літ” – це не лише систематизована історія України, а й своєрідна хрестоматія поетичних і епічних сказань, оповідань, навіть байок і філософських творів. Велич та багатогранність цієї пам’ятки, що поєднала в собі твори найрізноманітніших жанрів, вражає. Літописи зберегли своє значення й для нашої доби: кожен літопис – це найперше джерело вивчення історії рідного краю.

У програмі 5 кл. представлені й інші твори, які розповідають учням про наше історичне минуле. Це уривки з драматичної поеми О. Олеся “Княжа Україна”, оповідання А. Лотоцького “Михайло-семиліток”, літературна казка І. Нечуя-Левицького “Запорожці”. Із різних за жанрами творів учні дізнаються про давньоруську добу, князів давньої України-Руси, їхню мудрість, благородство, хоробрість, любов до рідної землі, а також про боротьбу киян проти загарбників-печенігів у літературній інтерпретації, лицарство, гуманність, патріотизм, сміливість, відвагу запорозьких козаків.

У програмі 6 кл. є лише три твори на історичні теми. Це поема М. Вороного “Євшан-зілля” про необхідність повернення людині історичної пам’яті, усвідомлення своєї національної приналежності. Учні знайомляться з особливостями ліро-епічного твору, жанром поеми. А також знайомство з історичними поемами Т. Шевченка “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”, патріотичними мотивами творів Т. Шевченка, їхнім героїчним пафосом, зображенням у них історичного минулого, продовження вивчення специфіки ліро-епічних творів.

У 7 кл. перед учнями постає змальована І. Франком в історичній повісті “Захар Беркут” картина героїчної боротьби русичів проти монголо-татарських нападників. Учні дізнаються про роль мотиву в розгортанні сюжету як специфічної ознаки епічного роду, знайомляться з жанром історичної повісті.

Знайомство з епічними жанрами семикласники продовжують під час читання героїко-романтичної повісті на історичну тему А. Чайковського “За сестрою”. Важливим у цьому творі є відтворення історичних подій із позицій гуманізму, напружений динамічний сюжет героїко-романтичної повісті, використання фольклорних мотивів, засобів (зокрема прийому гіперболізації), змалювання романтичних героїв.

Вивчення української літератури у 8 кл. має основною метою підготовку до історико-літературного курсу старших класів. Тому твори розташовані в програмі у хронологічній послідовності. Із давньоруської літератури вивчається перлина українського ліро-епосу “Слово про похід Ігорів”. Восьмикласники знайомляться з історичною основою “Слова...”, перекладами і переспівами в XIX–XX ст., питанням авторства, особливостями композиції та стилістичних засобів, з образами руських князів та символічно-міфологічними образами у творі.

Знайомство восьмикласників із жанром історичної поеми відбувається на прикладі твору І. Франка “Іван Вишенський”. Учні вчать вирізняти в художньому творі історичну правду та художній вимисел: постать українського мислителя XVII ст. і художній образ у творі, розглядають проблему морального вибору людини, її втечу від неприйняттого буттєвого світу.

Розвивається поняття учнів 8 кл. і про історичну повість, присвячену подіям історичної доби XVI ст., – “Роксоляна” О. Назарука, яка розглядає проблему кохання й служіння народові на прикладі образу головної героїні.

У 9–11 кл. простежується своєрідна еволюція творів на історичні теми. Курс літератури 9 кл. розглядає в основному складні для розуміння учнів твори давньої літератури. Дев’ятикласники знову звертаються до вивчення літописів як історико-художніх творів, поглиблено вивчають “Повість минулих літ” – історичну книгу і збірку епічних творів та Києво-Печерський патерик як пам’ятку житійної літератури. Києво-Печерський патерик належить до житійних книг, тобто до творів про життя осіб, яких церква оголосила святими. До патерика ввійшли твори, присвячені історії Києво-Печерського монастиря, його ченцям, подвижникам і святым. Автори цієї пам’ятки намагалися показати читачеві всю велич духовних прагнень своїх персонажів, їхню смиренність і жертвність, боротьбу з підступними темними силами.

Далі йде вивчення історично-мемуарної прози: козацьких літописів, “Історії русів”. Учні пізнають загальні відомості про козацькі літописи (Самовидця, Г. Граб’янки, С. Величка), про “Історію русів” анонімного автора, політичну й культурну історію України, зображення національного й релігійного гніту.

Поглиблено знайомлячись із творчістю Т. Шевченка, учні вивчають і його героїко-історичну поему “Гайдамаки”. Дізнаються про складність історичної долі українського народу, невідворотність його боротьби за визволення. Усвідомлюють роль повсталого народу як героя поеми, одну з її головних ідей – “крила” особи в злитості її боротьби за щастя із боротьбою свого народу (образ Яреми), необхідність

перегорнути трагічну сторінку історії, по-сучасному оцінити минуле, заклик до єднання слов'янських народів.

Далі значне місце в шкільній програмі відводиться історико-пригодницькій прозі. Свого часу І. Дзюба у статті "Неісходимі стежки минушини (Пригодницькі мотиви в історичній прозі)" накреслив своєрідну схему розвитку історико-пригодницького жанру у світовій літературі. Літературознавець зауважує: "Пригодницьку гілку історичної белетристики (чи, навпаки, історичну гілку пригодницької белетристики) нерідко вважають таким собі неокресленим і хистким гібридом або жанром другорядним, розважального або утилітарно-педагогічного задля дітей та юнацтва призначення. Проте це далеко не так. Хоч межі та характер жанру і справді залишаються не визначеними чітко, однак ж те, що звано історико-пригодницькою літературою, має давній родовід та надовго розрахований генетичний код. Адже історія і пригода справіку невіддільні одна від одної" [3, с. 86-87].

Історико-пригодницькі елементи наявні у творчості багатьох митців цього періоду. Є. Баран з цього приводу висловлює таку думку: "Серед письменників, чії твори ми називали в одному ряді з "Чорною радою" П. Куліша, виділяються М. Старицький, І. Нечуй-Левицький та О. Маковей. Продовжуючи традиції Куліша, вони у своїх історичних творах розвивали застосовані ним елементи сюжетотворення. Елементи пригодництва наявні майже в усіх творах історичної тематики. Проте в названих авторів вони стають не просто історичним чи біографічним фактом, а художнім прийомом, способом організації матеріалу" [1, с. 29-30].

Досить глибоко вивчають дев'ятикласники "Чорну раду" П. Куліша – перший україномовний історичний роман, версії тлумачення його назви, історичну основу сюжету, показ протистояння сил державотворення і руйніцтва через призму жанрів: роман, роман-хроніка, історичний роман.

Роман П. Куліша "Чорна рада" цілком витриманий у дусі історико-пригодницького жанру. У ньому наявні такі сюжетні прийоми, засоби, мотиви: викрадення дівчини й порятунок, подорож, лікування пораненого лицаря прекрасною жінкою, приятелювання представників ворожих сторін, перевдягання як засіб визволення із в'язниці, ув'язнення вигаданого героя, помилкове впізнавання, наявність численних залицяльників, пророкування щасливого кінця чи віщування тривожних подій, смертна кара.

У творчості М. Старицького, яка також вивчається, але вже в 10 кл., також наявні ці сюжетні прийоми пригодницької семантики, які письменник використовує доволі часто. В. Поліщук зауважує: "Класичними мотивами пригодницької літератури є любовна інтрига, любовний "трикутник" і колізії, пов'язані з ним. Цей мотив у багатьох повістях Старицького відіграє концептуальну сюжетотворчу і проблемно-тематичну роль" [5, с. 6]. Наприклад, в "Обороні Буші" зображені "проблемні" взаємини Ориси Завісної й Антося Корецького, до цього додається залицяння до героя молодої й пихатої шляхтянки. Читача інтригують накреслені письменником трикутники: Домаха – Степан Петраш – Марина ("Розсудили"), Галя Балиха – Мартин Славута – Богдана Кошколдівна і Мартин Славута – Галя Балиха – Федір Ходика ("Червоний диявол"), Семен Мелешкевич – Галя – Панько Ходиха ("Первые коршуны") та ін.

М. Старицький збагатив українську літературу новими жанровими різновидами, зокрема, новелою, історичною повістю та пригодницькими жанрами. Письменник відходить від традиційної селянської тематики і вводить до своїх творів широкий спектр різноманітних тем і проблем. В. Поліщук зауважує: "На тлі такого динамічного поступу жанрово-видових трансформацій прозова творчість М. Старицького становить неабиякий інтерес. Вона ж показова і з огляду на вивченість проблеми історії й теорії жанрів українською наукою про літературу. Стосується це не тільки новелістики, а й великої прози" [4, с. 37].

Серед дослідників творчості М. Старицького немає однозначного трактування визначення жанрів окремих творів. Зрештою, і сам письменник не завжди точно вказує жанрову приналежність того чи іншого твору, скажімо, "Облогу Буші" в одних джерелах називає історичною повістю, в інших – "розповідком". Однак з огляду на характерні особливості твору варто все-таки відзначити, що "Облога Буші" тяжіє до історичної повісті, оскільки в основу поставлено реальні події.

У курсі української літератури 11 кл. також представлена історична проза: огляд історичних творів З. Тулуб, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика, І. Білика, текстуальне вивчення поеми в прозі О. Турянського "По за межами болю" та роману П. Загребельного "Диво". Одинадцятикласники вчать розуміти загальнолюдські мотиви і гуманістичні цінності, біологічні інстинкти і духовну волю до життя, ідею перемоги духа над матерією, розглядають наскрізні проблеми: людина перед вибором, людина в процесі самопізнання та самоствердження, людина-творець, відшукують у творах історичну правду і художній вимисел.

Отже, знайомство з історичними творами закінчується поняттям про історичний роман – роман, побудований на історичному сюжеті, який відтворює в художній формі якусь епоху, певний період історії. В історичному романі історична правда поєднується з художньою, історичний факт – із художнім

вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел уміщений у межі зображуваної епохи.

На жаль, не передбачає шкільна програма текстуального вивчення сучасної літератури на історичні теми. Хоча, як і раніше, багато письменників сучасності працюють у жанрі історичного роману та повісті. У цьому плані слід відзначити батька українського бестселера, переможця літературної премії імені Т. Шевченка 2010 р. В. Шкляра з його романом “Залишенець. Чорний ворон”. Відомий В. Шкляр і іншими своїми творами: “Тінь сови”, “Ностальгія”, “Ключ”, “Елементал”, “Кров кажана” тощо.

Сьогодні серед письменників дуже популярною є тема українських національно-визвольних змагань 40–50-х рр під проводом ОУН-УПА проти фашистського і комуністичного злочинства. Свій погляд на ці події висловив і письменник М. Андрусак. Він є автором художньо-документальних повістей “Студені милі”, “Ув’язнена скрипка”, “Криваві роси сорокових”, “Грані болю”, “Брати грому”, книжки оповідань “Біла душа”.

Тим, хто любить читати твори історичного характеру, і так хоче іноді “виправити” історію, будуть до вподоби твори так званої історичної альтернативи – література, що знаходиться на межі між історичним реалізмом та фантастикою. Альтернативна історія або історична альтернатива в літературі – це можливий сценарій історичного розвитку минулого та мистецький жанр, зокрема жанр наукової фантастики, що на основі історичних фактів вивчає можливі сценарії історичного розвитку. Яскравим представником цього напрямку в сучасній українській літературі є О. Ірванець із романами “Рівне/Ровно (Стіна)”, “Хвороба Лібенкрафта”. У жанрі альтернативної літератури написаний і роман В. Кожелянка “Дефіляда в Москві”. П. Станіславський у повістях “Протистояння. Інша реальність. Повітряні чорнороби війни” та “Йшов четвертий день війни” зображує альтернативний світ, у якому утримався гетьманат Павла Скоропадського.

Новий для української літератури жанр криптоісторії (художнє пояснення невідомих причин, що привели до відомих історичних подій) розвиває А. Валентинов (романи “Сірий Шуліка”, дев’яти томний роман “Око сили”). Своєрідність цього жанру полягає в тому, що автор пропонує фантастичну реконструкцію подій, в основі якої лежать реальні факти історії країни. На думку письменника, справжня історія, якби вона стала відомою, була б іще більш неймовірною.

Для книги С. Жадана “Anarchy in the UKR” складно віднайти жанрове означення. В одному з інтерв’ю, що передували її появі, сам автор описав текст як “таке собі нонфікшн”. Основа сюжету твору – численні подорожі ліричного героя шляхами України. Можна навіть назвати ці розповіді автобіографічними. Спочатку розповідається про мандрівку місяцями анархістів (їдеться про поїздку на Донбас), при цьому автор зображує вокзали як місця, де відбувається “все цікаве в країні”, критикує В. Сосюру та змальовує кумедні факти з побуту вітчизняної залізниці, зокрема звичного маршруту Суми – Луганськ. Завершується розділ несподіваним “лівим маршем”.

Заслуговує на увагу як джерело пізнання історії й сучасне українське фентезі, як україномовне (“Діти Праліса” Т. Завітайла, “Останній шаман” Н. Тисовської), так і російськомовне (С. Вілар “Ведьма”, “Ведьма и князь”, “Ведьма княгини”, “Ведьма в Царьграді”).

Отже, система вивчення історичних творів у школі ще повністю не сформована і є одним з аспектів літературної освіти, який потребує реформування саме з точки зору формування жанрового мислення учнів та їхнього знайомства з найсучаснішими здобутками у галузі красномовства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран Є. Українська історична проза другої половини XIX – початку XX століття і Орест Левицький / Євген Баран. – Львів : Логос, 1999. – 293 с.
2. Віжічаніна Л. Художнє осягнення історії і сучасності: огляд української прози останніх років [Електронний ресурс] / Лілія Віжічаніна. – Режим доступу : <http://biblio.lib.kherson.ua/hudozhne-osyagnennya.htm>
3. Дзюба І. Неісходимі стежки минушини (Пригодницькі мотиви в історичній повісті) / Іван Дзюба // Література і сучасність. Літературно-критичні статті. – К. : Радянський письменник, 1987. – Вип. 20. – С. 86-87.
4. Поліщук В. Жанрові особливості новелістики Михайла Старицького / Володимир Поліщук // Слово і час. – 2002. – № 12. – С. 36-40.
5. Поліщук В. “Цього жанру нам бракувало...” Історико-пригодницькі твори Михайла Старицького / Володимир Поліщук // Українська мова і література. – 2003. – Ч. 35. – С. 5-8.
6. Українська література. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / авт. Р. В. Мовчан, Н. В. Левчик, О. А. Камінчук, М. П. Бондар, О. Б. Поліщук, М. М. Суліма, Л. П. Шабельникова, В. М. Садівська; за заг. ред. Р. В. Мовчан. – К., Ірпінь : Перун, 2005. – 201 с.

7. Українська література. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Природничо-математичний, технологічний, спортивний, суспільно-гуманітарний, художньо-естетичний напрями; філологічний напрям (профіль – іноземна філологія). Академічний рівень / уклад. М. Г. Жулинський, Г. Ф. Семенюк – керівники авторського колективу; Р. В. Мовчан, Н. В. Левчик, М. П. Бондар, О. А. Камінчук, В. І. Цимбалюк; за заг. ред. Р. В. Мовчан. – К. : Грамота, 2011. – 22 с.

УДК 821.161.2М – 31.09: 398.3

НАРОДНІ ЗВИЧАЇ, ТРАДИЦІЇ, ОБРЯДИ В ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В. МАЛИКА (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ “ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ”)

Стасик М. В., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена особливостям зображення народних традицій, обрядів у романі В. Малика “Чумацький шлях”. Автор статті доводить, що етнографічний матеріал – це спосіб показати світобачення українців. Відображення народних традицій створює атмосферу повсякденного буття народу, в якому закріпилися віками вироблені принципи психології, моралі, етики.

Ключові слова: автор, побут, традиція, обряд, сюжет.

Стасик М. В. НАРОДНЫЕ ОБЫЧАИ, ТРАДИЦИИ, ОБРЯДЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В. МАЛЫКА (НА ПРИМЕРЕ РОМАНА “ЧУМАЦКИЙ ШЛЯХ”) / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена особенностям изображения народных традиций, обычаев в романе В. Малика “Чумацкий шлях”. Автор статьи доказывает, что этнографический материал – это способ показать мировоззрение украинцев. Отображение народных традиций создает атмосферу повседневного бытия народа, в котором закрепились веками выработанные принципы психологии, морали, этики.

Ключевые слова: автор, быт, традиция, обряд, сюжет.

Stasyk M. V. FOLK CUSTOMS, TRADITIONS AND CEREMONIES ARTISTICALLY INTERPRETED BY V. MALYK (ILLUSTRATED WITH “THE TCHOOMAK ROAD” NOVEL) / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is devoted to the portrayal peculiarities of folk traditions and ceremonies in the novel of V. Malyk “The Tchoomak Road”. The article’s author proves that the ethnographic material is the way to show Ukrainian world outlook. The folk traditions reflection creates the atmosphere of the Ukrainian everyday life that shows the psychological, moral and ethical principles formed through the centuries.

Key words: author, way of life, tradition, ceremony, plot.

В античній філософії широковідомий вислів “Пізнай самого себе!”. Ці слова писали в багатьох храмах античної Греції при вході над дверима. Із зародженням нової української літератури, письменники почали широко використовувати цю ідею у своїх творах. Т. Шевченко писав: “Що ми? Чиї сини? Яких батьків?” [6, с. 291].

Багато прикладів опису народних звичаїв, традицій, обрядів знаходимо у творах М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомарова, І. Котляревського та ін. Значною мірою народні традиції представлені у творчості письменників зламу століть (Д. Гуменна, М. Івченко, М. Кошобинський, Олександр Олесь, Ю. Опільський тощо). З-поміж письменників ХХ ст. народознавчими елементами пронизані твори О. Гончара, П. Загребельного, В. Малика, У. Самчука, М. Стельмаха, Г. Тютюнника та ін. Незважаючи на це, народознавчий аспект творів багатьох письменників, особливо ХХ ст., залишається малодослідженим, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Серед художніх творів, у яких відображено історичне минуле українського народу, помітне місце посідають романи В. Малика (Сиченка). Творча спадщина письменника надзвичайно різноманітна за жанрами і тематикою. Однією з характерних рис митця як історичного романіста є те, що він звертається до важливих, складних, зламних періодів в історії України, яким належить особлива роль в історичній долі народу. Роман В. Малика “Чумацький шлях” можна віднести до художньо-історичного типу. Для творів такого виду характерним є те, що сюжетним стрижнем тут виступає герой, створений уявою автора (Івась Бондар), який не був видатною історичною особою, проте опинився в центрі важливих історичних подій. “Такий художній підхід дає можливість ширше змалювати історичне тло, проникнути в різні сфери суспільного життя, охопити різні соціальні верстви, поглянути на події очима звичайної